

Szentmártoni Szabó Géza

Ady Endre Szapphó-fordítása

Ady *Sappho szerelmes éneke* című versének megszületése az író, irodalomtörténész és mecénás Hatvany Lajosnak (1880–1961) köszönhető. Hatvany, egyetemi évei után az akkoriban dívó, számtalan útvesztőbe tévedő, pozitivisták klasszika-filológiát kritizálta. 1908-ban Lipcsében adta ki *Die Wissenschaft des nicht Wissenswerten: ein Kollegienheft* című gúnyiratát, amely hat évtizeddel később, Szöllősy Klára fordításában, *A tudni-nem-érdemes dolgok tudománya* címmel jelent meg magyarul. Könyvében nagy teret szentelt Szapphó költészetének értelmezésének is. Ekkoriban egy német folyóiratban külön is közzétette azt a Szapphót méltató tanulmányát, amelyet az általa is alapított, frissen elindított Nyugat című folyóiratban magyarul is meg kívánt jelentetni. 1909 szeptemberében e tanulmánya számára volt szüksége a legismertebb Szapphó-vers méltó és egyben modern költői fordítására. Ő maga, az 1959-ben kiadott Ady-könyvében a következőképpen emlékezett vissza a megrendelésre:

„Most Pesten, a Bristol kávéház előtt ülünk. Egy Szapphó-tanulmány számá-ra, melyet németül írtam s magyarra fordítottam, kértem őt, fordítsa le görög-ből *Szapphó szerelmes énekét*. Eldadogtam neki prózában, s mutattam a görög szöveget. Ott a márványasztalon, sebtiben készült el a magyar fordítás, meg is feledkezett róla. Amikor a *Szeretném, ha szeretnének* gyűjteményét gyűjtögette egybe, én figyelmeztettem rá. Így került ebbe a kötetbe *Sappho szerelmes éneke*, ez a minden filológust megszégyenítő, legizsákos magyar fordítás.”¹

Földessy Gyula *Ady minden titkai* című, 1941-ben megjelent kommentárjában sommásan ezt írta e versről: „Ezt a Sappho-verset a XVIII. század vége óta sokan fordították, Kölcsey is, az Ady fordítása a legművészebb. Hatvany kérésére fordította egy pár perc alatt.”

Hatvany tanulmánya a Nyugat 1909. október 1-jei, 19. számában jelent meg. Ady a kéziratban ajánlást is fűzött a vers címéhez: „Hatvany Lajosnak, igaz, ösztönző, jó barátomnak.” *Sappho szerelmes éneke* az asszony és a leány szereplőkből, valamint csókos témákból építkező *A Hágár oltára* ciklus végére került az 1910-ben megjelent, *Szeretném, ha szeretnének* című kötetben.²

Ady Endre: *Sappho szerelmes éneke*

Boldog legény, istenek párja,
Szemben ki ülhet szép szemeddel,
Édes kacajos közeleddel,
Kacajoddal; mely szíven vágva
Fogja a mellem.

¹ Hatvany Lajos, *Ady I.*, Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1959, 146–147.

² Ady Endre *Összes versei IV. 1908–1909*, szerk. Koczkás Sándor, Láng József, Vezér Erzsébet, Argumentum Kiadó, Bp., 2006, 724.

Hacsak már látlak, elalélok,
Torkomon a szavak elfúlnak,
Bőrömrre zápor-szikrák hullnak,
Szememben sötét, vad árnyékok
S lárma fülemben.

Hideg verejték veri testem,
Remegően, félve, halóan,
Az őszi fűszálnál fakóbban
Állok, és már érzem a vesztem,
Meghalok érted.

Nagyon meglepő, hogy ez a nagyszerű magyar vers, amely valójában nem műfordítás, „sebtiben”, illetve „pár perc alatt” készült el. Ady zilahi iskolai éveire emlékezve, 1908-ban, Párizsban írta a *Vén diák üdvözlete* című versét, amelyben a megszólított a „schola” fő magisztere, Kincses Gyula (1859–1915) görög–latin szakos tanár, az „Én jó mesterem, jó görög tanítóm”.³ A hatodik strófa magára az egykori görög stúdiumra is utal:

Anér, és andrósz a genitivusa,
Én jó, bölcs tanárom?
Beh elfeledtem görögül s férfiul,
Már csak a sorsot, a végzetet várom.⁴

Ady okkal emlékezett éppen erre a tanárára, hiszen 1892–1896 között, amikor a zilahi református kollégiumban tanult, főként görög nyelvből és matematikából szerzett jó érdemjegyeket. Számára tehát nem lehetett teljesen ismeretlen az elé tett Szapphó-vers görög szövege. Sőt, nagyon is inspirálhatta az, hogy magát az eredeti szöveget is tudta értelmezni. Hatvány nyersfordítása bizonyára hasznos volt számára, ám ilyen segédletet más költők is igénybe vettek. Ady csupán költői pályafutása elején fordított idegen nyelvből, főként franciából, mégpedig meglehetősen szabadon, miként a *Paul Verlaine álma* című verset (*Melankólia* ciklus, VI. *Mon rêve familier*).

A Szapphó-fordításban sem törekedett a formahűségre, sőt Révai Miklós XVIII. századi magyarításához hasonlóan, három strófába vonta össze az eredeti költemény négy versszakát, ezenfelül négy sor helyett öt sorba tömörítette a versszakokat. A strófák sorai rövidebbek az eredetinél, az ötödik sorok azonban megőrizték a szapphói vers jellegzetes negyedik sorának szótagszámát és ritmusát. A rímképlet (abba) annyira mesteri elgondolás, hogy nem vall rögtönzésre; a vers kezdete pedig Catullus latin változatára emlékeztet.

Ez a magyar fül számára igazi versélményt nyújtó költemény jóval többet érzékeltet az antikvitás szerelemképéből, mint a Szapphó-vers bármilyen tartalmi és formai tekintetben hű fordítása. Az ókori közfelfogás egyenértékűnek

³ Földessy Gyula, *Ady minden titkai*, Athenaeum, Bp., 1949, 74.

⁴ Ady Endre *Összes versei*, (sajtó alá rendezte Földessy Gyula), Athenaeum, Bp., [1940], 172–173.

tekintette a szerelem testi részét a lelkiével. Ady szerelmes versei maguk is közel állnak ehhez a szemlélethez.

A kereszténység gyökeresen megváltoztatta a szerelem és testiség antik megítélését.⁵ Egy II. századi ókeresztény apologéta, Tatianosz, a görögökhöz írt intelmében (*Πρός Έλληνας*, 32, 2) már úgy vélekedett, hogy „Sappho minden bizonnyal egy szereleméhes feslett nőcske, és a saját bujaságát énekli meg.”⁶

Szapphó (c. Kr. e. 610–550), az ókori görög költőnő, Lesbosz szigetén élt és alkotott. Az európai irodalom első nagy szerelmi lírikusának híre és kedveltsége ellenére, költeményei nagyrészt elvesztek, legtöbbjük csupán apró töredékekben maradt fenn napjainkig.⁷ Egy Platónnak tulajdonított epigramma jól mutatja, hogy milyen sokra tartották őt az ókorban:

Úgy mondják, hogy a Múzsák száma kilenc; de kevés ez:
Leszboszi Szapphóval tízre növekszik e szám.⁸

Szapphó legismertebb, „Φαίνεται μοι κῆνος ἴσος θεοῖσιν” kezdetű, a szerelmi kínokat érzékletesen taglaló versének szövege csupán idézetként maradt fenn Pszeudo-Longinosz *A fenségről* című könyvében.⁹ Ez a Kr. u. I. században alkotó, ismeretlen kiletű irodalmár így méltatta a nevezetes költeményt:

„Szapphó például a szerelmi örülettel együtt járó szenvedélyt mindig kísérő jelenségeiből, azaz érzékelhető valóságából alkotja meg. De hogyan mutatja meg a maga kiválóságát? Úgy, hogy kitűnően ért a legkiemelkedőbb s leglényegesebb vonásoknak mind kiválasztásához, mind egymásba fűzéséhez.”¹⁰
A vers nyersfordítása:

Az istennel egyenlőnek látszik nekem az a férfi, aki veled szemben ül és a közeledben téged, az édesen csevegőt és csábosan kacagót hallgat; amely bizony nekem a szívemet a keblemben felindította. Mert, amint röpke ideig reád pillantok, többé még egy hang sem fér ki belőlem, a nyelvem pedig megtörik, de tüstént gyengéd tűz futkározik a bőröm alatt, a szememmel semmit sem látok, a fülem pedig zúg. Verejték csordul végig rajtam, mindenemet remegés fogja el, a fűnél is sápadtabb vagyok; zavarodottságomban úgy érzem, kis híján holtta válok.

Szapphó híres versének egy másik ókori említése a római polgárrá vált görög Plutarkhosz (c. 46–127) nagy művében, a *Párhuzamos életrajzokban* olvasható, mégpedig a Démétriosz Poliorkhétész (Kr. e. 337–283) hellenisztikus királyról szóló életrajz 38. fejezetében. Ott arról esik szó, hogy Démétriosz király

⁵ Lásd ehhez Pál apostol fejtegetését (*I. Korinthus*, 6, 15–20).

⁶ Tatiani *Oratio ad Graecos*, edidit Ioann. Carol. Theod. Otto, Jena, 1851, 130–131: *Kai ἡ μὲν Σαπφῶ γύναιον πορνικὸν ἔρωτομανές, καὶ τὴν ἑαυτῆς ἀσέλγειαν ᾄδει.*

⁷ Szapphó *Fennmaradt versei és töredékei görögül és magyarul*, sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta Németh György, Helikon Kiadó, Bp., 1990.

⁸ Franyó Zoltán fordítása: *Görög költők antológiája*, szerk. Szepessy Tibor, Európa Könyvkiadó, Bp., 1982, 381.

⁹ Györkösy Alajos–Kerényi Károlyné, *Görög nyelvkönyv a gimnáziumok számára*, Tankönyvkiadó, Bp., 1969, 28–29, 145–147.

¹⁰ Pseudo-Longinosz, *A fenségről görögül és magyarul*, fordította Nagy Ferenc, Akadémiai Kiadó, Bp., 1965, 38–39.

leánya, Sztratoniké, először Szeleukosz király felesége lett. Ám Szeleukosz fia, Antiokhosz beleszeretett apja feleségébe, majd eltitkolt szerelmébe belebetegedett. Miután a király orvosa, Eraszisztratosz felfedte a betegség igazi okát, az apa átadta fiának a feleségét. Plutarkhosz így jellemezte az ifjú szerelembetegségét:

„Eraszisztratosz azt tapasztalta, hogy amikor más ment be hozzá, Antiokhosz magatartásán semmi változás sem volt érezhető, de mikor Sztratoniké látogatta meg, akár egyedül, akár Szeleukosz társaságában, újra meg újra megfigyelhette rajta mindazokat a testi elváltozásokat, amelyekről Szapphó beszél: Antiokhosznak is elakadt a hangja, lángvörös lett az arca, elsötétült a tekintete, arcán veríték gyöngyözött, heves szívdobogás fogta el, az ájulás környékezte, és halottsápadt lett.”¹¹

Aulus Gellius (125 – c.180) római író *Attikai éjszakák* című, olvasmányait és élményeit bőséggel elbeszélő könyvében megemlítette, hogy egy tanyán rendezett születésnap vendégség során, az ebédet követően tanúja volt annak, amint a behívott ifjak és leányok, a résztvevők nagy gyönyörűségére, „Anacreon-féle s több, részint Szapphótól, részint újabb költőktől szerzett és hatásos szerelmi dalt adtak elő (*Noctes Atticae*, XIX, 9, 4)”.¹²

A szapphói strófa három 11 szótagos, azonos ritmusú sorból, és egy azokat lezáró 5 szótagos daktilikus sorból áll. A római irodalom nagy újítója, a görög lírai formákat először imitáló költő, Catullus, legnagyobb szerelmét is a lesboszi költőnőről nevezte el Lesbiának. A nyomaték kedvéért, önmagára értelmezve, latinra fordította Szapphó szerelmes énekének első három strófáját. Az *LI. carmen* kezdő strófája így szól:

Ille mi par esse deo videtur,
ille, si fas est, superare divos,
qui sedens adversus identidem te
spectat et audit.

Devecseri Gábor fordításában:

Úgy tűnik nékem, hogy az istenekkel
Egy, s ha nem bűn mondani: náluk is több
Az, ki szemben ül veled, egyre lát és
Hallja a hangod.¹³

Catullus versei azonban hosszú időre elvesztek, csupán egy XIV. században felbukkant veronai kódex tartotta fenn szövegüket; emiatt recepciója csupán a XV. század közepén kezdődött meg. Janus Pannonius már olvasta és imitálta is a római költő verseinek részleteit, miként az a *Búcsú Váradtól* című versének refrénjében érzékelhető.

¹¹ Plutarkhosz, *Párhuzamos életrajzok*, fordította Máthé Elek, Magyar Helikon, Bp., 1963, 1367.

¹² A. Gellius, *Attikai éjszakák*, II. kötet, X–XX. könyv, fordították Barcza József és Soós József, Franklin-Társulat, Bp., 1905, 285–286.

¹³ Caius Valerius Catullus *Összes költeményei*, Devecseri Gábor fordításában, Kerényi Károly bevezetésével, Officina, Bp., 1938, 76–77.

A római költészetben Catullus után Horatius vette át ódáiban a görög lírai versformákat, főként Alkaioszt és Szapphót követve. Ódáit olyannyira kedvelték a humanisták, hogy az éneklehetőség kedvéért, többszólamú metrikus dallamokat írtak hozzájuk. Nálunk a brassói Johannes Honterus adott ki kottás kiadványt belőlük.¹⁴

Az Augustus Caesarnak címzett, „Iam satis terris nivis atque dirae” kezdetű, szapphikus formájú óda metrikus eredetű dallamára magyar nyelvű egyházi énekek születtek. Egy, a 103. zsoltár néhány sorából építkező bűnbánati ének Huszár Gál 1560-as énekeskönyvében kottával együtt szerepel, a későbbiekben pedig a „Saphicum vers tenorának nótájára” szavakkal utaltak a dallamára.¹⁵ Kezdő strófája idézzük:

Mennynek és földnek nemes teremtője,
És mindeneknek kegyelmes Istene,
Sohol semmi nincs, mi téged ne félne,
És nem rettegne.

Tinódi Sebestyénél is felbukkant a szapphói versforma. Az 1549 nagyhetében szerzett, *Dávid király mint az nagy Goliáttal megüvlt* című, kottával kísért históriás énekének kezdő strófája így szól:

Siess keresztyén lelki jót hallani,
Ó törvénből hadakozni tanulni,
Az igaz hit mellett mint kell bajt vívni,
Kristusban bízni.¹⁶

Huszár Gál 1560-ban, Debrecenben kiadott kottás énekeskönyvében a Tinódi-féle dallam variánsa szerepel a „Felséges Isten, mennynek földnek ura” kezdetű, ugyancsak szapphikus formájú gyülekezeti ének dallamaként.¹⁷

A reformáció korában paródiákat is írtak a legismertebb Horatius-ódákból; ezek a versforma és egyes kulcsszavak megtartásával vallásos tartalmúak lettek. Két kálvinista humanista költő, a francia Théodore de Bèze (1519–1605) és a skót George Buchanan (1506–1582), többnyire ezeket a Horatius által használt, változatos lírai versformákat követve fordította latinra az egész Zsoltárkönyvet.¹⁸

Ám nem hagyták érintetlenül a reneszánsz kor világi szerzőit sem Horatius ódái. Horatius Licinius Murenához írt „Rectius vives, Licini, neque altum” kezdetű, az arany középszeret éltető, szapphikus formájú ódája különösen népszerű lett a korban. Rimay János ennek ihletésére, de a versformát nem követve,

¹⁴ Csomasz Tóth Kálmán, *Humanista metrikus dallamok Magyarországon*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1967.

¹⁵ Csomasz Tóth Kálmán, *A XVI. század magyar dallamai*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1958, 666.

¹⁶ Tinódi Sebestyén, *Cronica*, Kolozsvár, 1554, h4r.

¹⁷ Csomasz Tóth Kálmán, *Huszár Gál énekeskönyve (1560) és zenei jelentősége*, Magyar Zene, 1981, 190.

¹⁸ Szentmártoni Szabó Géza, *Zsoltárparafrázisok a magyar reformációban*, Napút, 2017, 9. szám, 10–16.

szerezte *Laus mediocritatis* című, „Senkit az pénz és kincs még boldoggá nem tött” kezdetű, 3-szor 12 szótagból építkező énekét.¹⁹

A Horatius nyomdokain járó neolatin költő, Michael Marullus *Ad Manilium Rhallum* című, epikuroszi gondolatokat pendítő ódája ugyancsak a szapphói versalakot követi. Első strófáját idézzük:

Non vides verno variata flore
Tecta? Non postes viola revinctos?
Stat coronatis viridis iuventus
Mixta puellis.

Rónai Pál fordításában:

Nézd csak, házunkon tavasz új virága
Díszlik. Ajtónk is violával ékes.
Kint legények s zöld koszorús leányok
ifju csapatja.²⁰

Ez az óda volt Balassi Bálint XII. számú, a tavaszt dicsérő versének irodalmi mintája. Ő azonban egyáltalán nem törekedett a formahűségre. A szapphói strófákban előtte levő verset az Euryalus és Lucretia széphistória versformájában, 3×19(6+6+7)-es tagolású verssorokban költötte át. Ennek első két strófája így szól:

Széllyel tündöklenni nem látd-é ez földet gyönyörű virágokkal?
Mezők illatoznak jó szagú rózsákkal, sokszínű violákkal,
Berkek, hegyek, völgyek mindenütt zöngenek sokféle madárszókkal.

Új rózsakoszorús kegyesek és szüzek ifiakkal táncolnak,
Jószavú gyermekek vígan énekelnek, mindenenk vígan laknak,
Mind menny, föld és vizek, látd-é, úgy tetszenek, mintha megújulnának.²¹

A szapphói versforma csupán a XVIII. század végétől jelent meg ismét a magyar irodalomban. A Horatius szapphói strófáit magyarra fordító költők rátaláltak magára Szapphóra is. 1787-ben jelent meg nyomtatásban az antik költőnő híres szerelmi versének első fordítása a neves nyelvész, Révai Miklós (1750–1807) tollából. Ő azonban a négy strófából kettőt összevonva, három versszakra szűkítette Szapphó énekét:

Boldog az, szemközt veled öszveülvén
Aki csak téged mosolyodni szemlél,
S bájoló nyájas szavadat meg ájult
Csendesesen hallja.

¹⁹ Rimay János *Írásai*, összeállította Ács Pál, Balassi Kiadó, Bp., 1992, 114–115.

²⁰ *Latin költők*, Rónai Pál fordításában latinul és magyarul, Officina, Bp., 1941, 108–109.

²¹ Balassi Bálint *Versei*, a szöveget és dallamokat gondozta, a jegyzeteket írta Kószeghy Péter és Szentmártoni Szabó Géza, Balassi Kiadó, Bp., 1994, 28.

Én mihelyt látlak, szavamat felejtve
 Nyelvem elnémul, ereimbe égő
 Tűz szökik széjjel, szemeim merülnek
 Kétes homályba.

Borzadoz testem, s a hideg veríték
 Ūt ki, jár szívem dobogó veréssel,
 Változom színben, nehezen lehellek,
 Életem elfogy.²²

Kölcsey Ferenc (1790–1838) *Sappho után, Álmosd. július 4d. 1813.* címmel, az eredetit formailag hűen követve, igényesen magyarította a verset:

Boldog ember, mint Uranos lakói,
 A' ki vígan ül, kegyes, ellenedben,
 S andalog kellő szavad édes hangján,
 S gyöngé mosolygást

Ajkadon látván szeliden lebegni;
 Melyre megdöbben kebelemben a szív,
 Mert jelenléted leborít azonnal,
 És oda lészek.

Nyelvem eltompúl ajakim között, s gyors
 Égi tűz ömlik tetemimre végig.
 Zúg fülem, s bágyadt szemeim borúlnak
 Éji homályba.

Arcomon végig hideg izzadás foly,
 Reszketek, fúlok, s halavány virágként
 Hervadó színnel rogyok a' halálnak
 Karjai közzé.²³

Miként a fentiekben láthattuk, a szapphói versforma magyarországi meghonosodása már a XVI. században elkezdődött, jóllehet mindez a hajdani görög költőné verseinek ismerete nélkül ment végbe. A XVIII. század végétől azonban egyszeriben felettébb ismertté és kedvelté vált Szapphó költészeté. Révay Miklóson és Kölcsey Ferencen kívül még sokan vállalkoztak a híres szerelmi vers műfordítására. Hatvany Lajos Szapphó-tanulmánya számára még a következő költők igencsak váltakozó színvonalú magyarításai közül válogathatott volna:

²² Homér és Osszián, versfordítások Faluditól Arany utáig (1750–1900), I. kötet, összeállította Vargha Balázs, Magvető Könyvkiadó, Bp., 1957, 38.

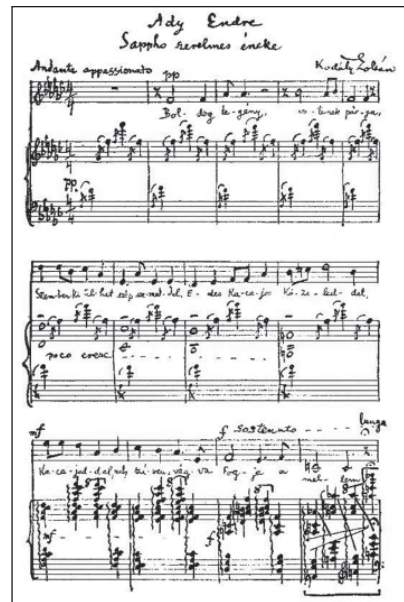
²³ Vassányi Miklós, Kölcsey Ferenc görög fordításai 1813–1814-ből, Irodalomtörténeti Közlemények, 1993, 516–517; Kölcsey Ferenc Verseik és versfordítások, sajtó alá rendezte Szabó G. Zoltán, Universitas Kiadó, Bp., 2001, 185.

Édes Gergely (1763–1847) református lelkész és költő, 1803; Fábchich József (1753–1809) áldozópap, 1804; Báró Naláczai István (1770–1844) erdélyi földbirtokos, 1815; Csemiczky Sándor (XVIII–XIX. század) lovaskapitány, 1830; Kiss János (1770–1846) evangélikus lelkész és költő, 1841; Hegedűs István (1848–1925) klasszika-filológus, 1874; Pecz Vilmos (1854–1923) klasszika-filológus, 1877; Radó Antal (1862–1944) költő, irodalomtörténész, 1885; ifjabb Reményi Ede (1861–1908) tanár, 1891 és Sarudy György (1866–1934) tanár, 1902.²⁴

Hatvany Lajosnak, sajátos filológiai nézetei alátámasztására, Ady Endrének az eredeti fergeteges erővel megjelenítő magyarítására volt szüksége.²⁵ Az Adyt követő időkben készült műfordításokról itt most nem ejtünk szót, csupán megemlítjük, hogy a mai olvasók általában Devecseri Gábor (1917–1971) formahű és költői műfordításában találkoznak Szapphó híres szerelmes versével. Olyannyira így van ez, hogy amikor 1968-ban magyarul is megjelent Hatvany Lajos könyve, *A tudni-nem-érdemes dolgok tudománya*, a fordító Szöllősy Klára a Szapphóról szóló részbe nem Ady, hanem Devecseri Gábor fordítását helyezte el.

Ady becses szerzeményének, a *Sappho szerelmes énekének* utóéletét illetően azt mégis érdemes még elmondanunk, hogy azt 1916-ban Kodály Zoltán megzenésítette (opus 9). A zongorakíséretre szerzett ének kéziratot kottájának hasonmása megjelent a *Nyugat* 1923. június 16-i számában, majd nyomtatásban 1924-ben, egy *Fünf Lieder = Öt dal* című füzetben.

Mára azonban úgy tekinthetünk a versre, mint a költő irodalmi minta alapján készült saját szerzeményére, s nincs arra szükség, hogy műfordításként értékeljük.

²⁴ Németh György, *Egy sosem volt Sapphó-vers magyar fordításairól*, Irodalomtörténet, 19 (1987-88/2), 306; Németh György, *Devecseri, Szapphó és a műfordítás korszakhatára = Imátlan ima. Kortársak Devecseri Gábor emlékére*, szerk. Maróti István, Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 2001, 100–112.

²⁵ A vers értékeléséről lásd még: Füst Milán, *Ady Endre: Sappho szerelmes éneke = Miért szép? Századunk magyar lírája verselemzéseken*, összeállította Albert Zsuzsa és Vargha Kálmán, az előszót írta Benedek Marcell, Gondolat Kiadó, Bp., 1966, 47–52;